

УДК: 331.556.4; DOI: 10.31388/2519-884X-2020-41-92-98

П'ятковська О.Р., к.е.н.,
заступниця директора Міжнародного інституту освіти, культури та
зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»
o.pyatkovska@gmail.com
Гришнова О.А., д.е.н., професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
grishnova@ukr.net

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНІЙ МІГРАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ: МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЯК БАЗИС ДЛЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті проаналізовано динаміку міграційних процесів з України, окреслено основні регіони та країни-реципієнти українських мігрантів; здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення міграційних систем, що дозволило виокремити макроекономічні індикатори, на основі яких проаналізовано сформованість міграційних систем між Україною та ключовими країнами-реципієнтами із застосуванням методів систематизації та кластерного аналізу. На основі проведених досліджень виокремлено країни, які формують найбільш стійкі та найменш стійкі міграційні системи з Україною.

Ключові слова: теорія міжнародних міграційних систем, динаміка міграційних потоків, грошові трансферти, прямі іноземні інвестиції, товарооборот, міграційна політика.

JEL code classification: F22

Pyatkovska O.R., PhD in Economics
Vice Director at the International Institute of Education, Culture and
Diaspora Relations of Lviv Polytechnic National University
Grishnova O.A., Doctor of Economics, Professor
Taras Shevchenko Kyiv National University

UKRAINE IN THE INTERNATIONAL MIGRATION SYSTEM: MACROECONOMIC ANALYSIS AS A BASE FOR MIGRATION POLICY

Abstract. International migration is one of the defining characteristics of the globalization of the 21st century. It has not only become a dominant factor in the formation and regulation of the global labor market, but also constantly requires changes in the migration policies of all countries participating in the migration processes.

Taking into consideration the fact that during the last decades Ukraine faced a significant outflow of workforce, as well as the that visa liberalization with the EU promoted migration outflows from Ukraine, it is extremely important to develop new approaches to migration policy based on the analysis of Ukraine's participation at the international migration system as migrant sending country.

Given the above, in this article we analyzed the theoretical and methodological approaches to understanding international migration systems, which made us possible to choose necessary macroeconomic indicators for further empirical analysis. These were the following: the number of Ukrainian migrants in a selected country, the value of international trade in goods and services with the selected countries, the value of foreign direct investment and remittances to Ukraine from the selected countries. To select the necessary countries for our empirical analysis we analyzed the dynamics of migration flows from Ukraine in the global dimension to outline the main regions and receiving countries of Ukrainian migrants.

Using the methods of systematization and cluster analysis of selected macroeconomic parameters, we determined the formation of migration systems between Ukraine and selected countries. We concluded that Poland, Germany and Czech Republic are the countries that have formed the most stable and such countries as Kazakhstan and Belarus have formed the least stable migration systems with Ukraine as migrant sending country.

Key words: *international migration systems theory, dynamics of migration flows, remittances, foreign direct investments, trade, migration policy.*

Постановка проблеми. Міжнародна міграція – одна з визначальних характеристик глобалізації XXI ст., перетворилася на домінуючий фактор не лише формування та регулювання світового ринку праці, але й постійно вимагає зміни орієнтирів у розробці та підходах міграційних політик країн-учасниць міграційних процесів та світової спільноти загалом.

У результаті інтенсифікації процесів міжнародної міграції, трансформації їх видів та форм, розширення географії країн-донорів та реципієнтів міграційна взаємодія між державами набуває якісно нового характеру. Відтак зростає необхідність активізації пошуку нових концептуальних підходів до вдосконалення системи управління міграційними процесами, особливо на загальнодержавному та міждержавному рівні, з метою розробки адекватної міграційної політики, що відповідає міграційним викликам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання динаміки міграційних процесів з України, а також особливостей впливу зовнішньої міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні присвячені праці вітчизняних вчених Е. Лібанової, У. Садової, С. Пирожкова, О. Позняка, І. Прибиткової, М. Шульги. Вагомий внесок у розвиток проблематики формування та розвитку міграційної політики України здійснили такі українські дослідники, як О. Малиновська, Н. Тиндик, Л. Рибаківський, А. Хомра, Ю. Римаренко, С. Мосьондз, С. Денисюк. Натомість науковий дискурс дослідження міжнародних міграційних систем представлений переважно зарубіжними дослідженнями, серед яких Л. Лукасен, Р. Бетфорд, М. Бойд, Ф. Арнольд, Дж. Фоусетт, М. Крітц, Л. Лім, Г. Злотнік, Д. Гурак, Д. Мессей, Ф. Кейсез, І. Івахнюк.

Формулювання цілей статті. На фоні істотного відтоку працездатного населення України, погіршення демографічних показників, від'ємного природного приросту населення, візової лібералізації з країнами ЄС, що призвела до подальшого міграційного відтоку працездатного населення, на су-

часному етапі формування міграційної політики є вкрай актуальним її удосконалення зважаючи на аналіз участі України в міграційних системах насамперед як країни-донора. У зв'язку з цим цілями цієї статті є:

- виокремлення необхідних макроекономічних індикаторів для проведення емпіричного аналізу на основі теоретико-методологічних підходів до вивчення міграційних систем;
- аналіз динаміки міграційних процесів з України в глобальному вимірі для окреслення основних регіонів та країн-реципієнтів українських мігрантів;
- визначення сформованості міграційних систем між Україною та ключовими країнами-реципієнтами із застосуванням методів систематизації на основі ранжування та кластерного аналізу.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, на сучасному етапі розвитку міжнародної міграції та процесів глобалізації застосування теорії міграційних систем дозволить більш ефективно та ґрунтовно підійти до дослідження феномену міграції з точки зору перспектив прогнозування та розробки міграційної політики.

Більшість зарубіжних дослідників-міграціологів сходяться на позиції, що засновником теорії міграційних систем можна вважати професора географії з нігерійського університету Акіна Мабогундже (A. L. Mabogunje) (див, наприклад, [1]), який у 70-х рр. застосував Теорію загальних систем (англ. – General System Theory) для дослідження міграції село-місто [2].

Хоча А. Мабогундже заслужено прийнято вважати засновником теорії міграційної системи, однак слід віддати належне працям Т. Парсонза 50-х рр. (засновника теорії суспільства як соціальної системи), а також працям деяких африканських вчених 60-х рр., які застосовували системний підхід для вивчення організації суспільства [3, с. 5].

Протягом 80-90-х рр. ідею А. Мабогундже почали активно використовувати для характеристики міжнародної міграції, однак, на наш погляд, варто також згадати теорію

світових систем І. Валерстайна, яка з'явилася на початку 70-х рр. [4-5], і якою автор започаткував формування системного підходу на глобальному рівні. Таким чином, уже вкінці 80-х рр. з'явилися праці Л. Лукассена, Р. Бетфорда, М. Бойд, Ф. Арнольда та Дж. Фоусетта, в яких автори розглядали формування міграційних систем на макрорівні переважно під призою транснаціональних мереж та з позицій географічного розподілу міграційних процесів. Аналізуючи тодішні підходи, Дж. Фоусетт окреслив три основні типи зв'язків (матеріальні, регуляторні та відносні), що функціонують в межах міграційних систем, кожен з яких має 4 різні категорії: відносини між країнами, масові культурні зв'язки, сімейні та особисті мережі, дальність агентств. Зважаючи на цілі нашого дослідження, зосередимося насамперед на індикаторах зв'язків, що входять до категорії «відносини між країнами». Так, регуляторні зв'язки є нерозривно пов'язані із елементами міграційної політики, а серед показників матеріальних зв'язків є торгівля, фінансові потоки та двостороннє економічне співробітництво [5, с. 674].

На початку 90-х рр. теорію міжнародних міграційних систем активно розвинули М. Крітц, Л. Лім, Г. Злотнік, Д. Гурак, Д. Мессей, Ф. Кейсез. Зокрема у праці «Міжнародні міграційні системи: глобальний підхід», яка була опублікована у 1992 р. під загальною редакцією М. Крітц, Л. Лім та Г. Злотнік, подано системний підхід до вивчення тогочасної міжнародної міграції та інших типів потоків населення між країнами, досліджено вплив цих потоків на країни-донори та реципієнти міжнародних мігрантів у сфері економічних, політичних та соціальних зв'язків [6].

Водночас О. Байквелл наголошує, що міграційна система визначається наявністю: (а) інтерактивних елементів, зокрема потоками людей, ідей, товарів, послуг тощо; (б) інституціональної та стратегічної бази, а також індивідуальних учасників (тут мається на увазі як політика, спрямована на підтримку домогосподарств, так і на розвиток громадянського сектора, приватних підприємств тощо); (в) динамічності обмінів, що існує між учасниками системи; (г) навколишнє

середовище, в якому функціонує система [7, с. 13-14].

Серед російських дослідників, які займаються питаннями міграційних систем, можемо виокремити І. Івахнюк – авторку теорії Євразійської міграційної системи. На думку І. Івахнюк, стійкість міграційних зв'язків у системі може визначатися як історичними причинами (колоніальні відносини чи політичні союзи, наприклад, СРСР), так і взаємною економічною зацікавленістю країн в міграційному обміні, яка обумовлює виникнення і збереження міграційного руху певної спрямованості. Міграційні зв'язки між країнами, що входять до системи, впливають на ці країни таким чином, що їх розвиток у результаті стає «міграційно обумовленим», тобто набуває властивостей, що спричинені внутрішньо системними взаємозв'язками. Таким чином, на думку І. Івахнюк, в міграційних системах міграція є і причиною, і результатом системної взаємодії країн [8].

Таким чином, на основі аналізу теоретико-методологічних підходів дослідження міграційних систем, не беручи до уваги політичний, культурний та історичний аспекти і виокремлюючи з них лише економічний, можемо зробити висновок, що переважна більшість дослідників до економічної складової міжнародних міграційних систем зараховує насамперед обмін товарами, послугами та фінансовими потоками, що зумовлені потоками людей. Наявність цих рис обумовлює стійкість міграційної системи та подальші міграційні обміни між країнами. Зважаючи на все це, для проведення подальшого аналізу нам слід застосовувати такі статистичні показники: чисельність українських мігрантів у певній країні; обсяг товарообороту між Україною та аналізованою країною (сума експорту та імпорту товарів), адже у цьому контексті нам не важливий торговельний баланс, а лише об'єми торговельного обміну; сума експорту та імпорту послуг; обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну з аналізованої країни; обсяг приватних грошових трансфертів з аналізованої країни в Україну.

Аналізуючи місце України у глобальних міграційних потоках слід наголосити, що у 2019 р. Україна посіла 8-ме місце у світі як

країна-донор мігрантів, при цьому ще у 2015 р. поділяла разом з Пакистаном 6-те місце [9]. Попри зростання загальної кількості українських мігрантів у світі з 5,4 млн. у 2010 р. до 5,9 млн. у 2019 р. [9], їхня відносна частка у загальному глобальному міграційному потоці скоротилася з 2,46% до

2,17%, очевидно, за рахунок активізації міжнародних мігрантів з інших країн.

У регіональному (континентальному) розрізі українські мігранти переважають у країнах Європи, на які припадає більше 80% глобального міграційного потоку з України (Табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка регіонального розподілу українських мігрантів у світі, питома вага за регіонами призначення (у %), 2000 – 2019 рр.

Регіон призначення	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.
Африка	0,051	0,060	0,084	1,126	0,137
Азія	11,243	11,443	11,828	11,478	11,375
Європа	82,221	81,631	80,445	81,246	80,986
Латинська Америка та країни карибського басейну	0,188	0,150	0,133	0,145	0,149
Північна Америка	5,979	6,394	7,186	6,682	7,020
Океанія	0,319	0,322	0,324	0,322	0,333
Загалом	100	100	100	100	100

Розраховано автором за: [10].

Як видно з Табл. 1, загалом динаміка української міграції протягом 2000 – 2019 рр. за регіонами призначення виглядала без істотних змін, а коливання між п'ятирічними періодами не перевищували 1%. Тим не менше, можна прослідкувати деякі зміни щодо регіонів призначення:

- поступове зростання частки українських мігрантів протягом 2000 – 2010 рр. та подальше скорочення до 2019 р. у країнах Азії;
- постійне зростання частки українських мігрантів у країнах Північної Америки, за винятком 2015 р.;
- незначне, однак перманентне зростання українців у країнах Африки та скорочення у країнах Латинської Америки, за винятком 2019 р.

Попри те, що серед усіх українських мігрантів до Європи у період 2010-2019 рр. на Російську Федерацію припадало близько 68-70%, а чисельність українців у цій країні

коливалася від 2,9 млн. до 3,3 млн. [10], однак в умовах сучасного воєнного протистояння між Україною та Росією, згортання політичної, культурної та соціально-економічної співпраці вважаємо за недоцільне брати до уваги цю країну для подальшого аналізу міграційної системи.

Глобально станом на 2019 р. за даними ООН серед країн, де чисельність українських мігрантів була найбільшою, можемо виокремити: США (325 001), Білорусь (227 722), Казахстан (317 803), Італію (213 559), Німеччину (211 279), Польщу (214 193), Ізраїль (131 007), Узбекистан (129 604), Чехію (124 172), Іспанію (79 843) та Канаду (65 450) [10]. Таким чином, саме ці країни стануть об'єктом нашого подальшого аналізу.

Насамперед ми здійснили ранжування аналізованих країн за попередньо визначеними показниками (табл. 2), що дає нам можливість прослідкувати певні особливості.

Таблиця 2

Ранжування основних країн-реципієнтів за вибраними параметрами, 2005 – 2019 рр.

№ рейтингу	чисельність українських мігрантів		сума експорту та імпорту товарів		приватні грошові трансферти в Україну		сума експорту та імпорту послуг		прямі іноземні інвестиції в Україну	
	роки		роки		роки		роки		роки	
	2019	2015	2019	2015	2018	2015	2019	2015	2019	2015
1	США	США	Німеччина	Німеччина	Польща	Польща	США	США	Німеччина	Німеччина
2	Казахстан	Казахстан	Польща	Польща	США	США	Німеччина	Німеччина	Польща	США
3	Італія	Білорусь	Білорусь	Білорусь	Чехія	Італія	Польща	Польща	США	Польща
4	Німеччина	Італія	Італія	Італія	Італія	Чехія	Ізраїль	Ізраїль	Італія	Італія
5	Білорусь	Німеччина	США	США	Німеччина	Німеччина	Білорусь	Італія	Чехія	Чехія
6	Польща	Польща	Іспанія	Іспанія	Ізраїль	Ізраїль	Італія	Білорусь	Іспанія	Казахстан
7	Ізраїль	Ізраїль	Чехія	Казахстан	Канада	Канада	Іспанія	Канада	Канада	Канада
8	Узбекистан	Узбекистан	Ізраїль	Чехія	Іспанія	Іспанія	Чехія	Чехія	Ізраїль	Іспанія
9	Чехія	Чехія	Казахстан	Ізраїль	Казахстан	Казахстан	Канада	Казахстан	Казахстан	Ізраїль
10	Іспанія	Іспанія	Узбекистан	Узбекистан	Білорусь	Білорусь	Казахстан	Іспанія	Білорусь	Білорусь
11	Канада	Канада	Канада	Канада	Узбекистан	Узбекистан	Узбекистан	Узбекистан	Узбекистан	Узбекистан

Складено автором за: [10, 11, 12].

Аналізуючи Табл. 2, бачимо зниження позиції Білорусії за чисельністю мігрантів з 3-ї до 5-ї позиції, що, на нашу думку, може бути свідченням нестійкої міграційної системи, яка представлена низькими позиціями цієї країни у сфері фінансових потоків (10-та позиція щодо грошових трансфертів та прямих іноземних інвестицій), а також експорт та імпорт послуг на знаходяться на позиціях нижчих, ніж міграційний показник. Також достатньо нестабільною, на наш погляд, є міграційна система між Україною та Казахстаном, що пояснюється достатньо низькими рейтинговими показниками усіх обраних

даних (переважно 9-10 позиція) на фоні високого показника міграції. Схожу ситуацію демонструє й Узбекистан: 8-ме місце за показником мігрантів і переважно 10-те місце за усіма іншими показниками.

Натомість Канада, Іспанія, Польща, Чехія та Німеччина в основному мають вищі рейтингові показники за всіма макроекономічними параметрами, ніж рейтинг міграції, що може свідчити про ефективне функціонування міграційної системи та ймовірну подальшу активізацію міграційних потоків з України до цих країн.

Попри зростання кількості українських мігрантів у Італії та підвищення рейтингу цієї країни на одну позицію, усі інші рейтингові показники цієї країни демонструють зниження, або ж нижчу позицію, ніж за міграційним параметром. Імовірно, в майбутньому міграція до цієї країни може знизити свої темпи.

Для загального порівняння аналізованих країн за вибраними показниками ми також здійснили кластерний аналіз, зокрема із застосуванням методу ієрархічної кластеризації, скориставшись програмним пакетом Statistica.13.

В результаті обробки даних за 2019 р. ми отримали дендрограму, що представлена на Рис. 1. Евклідова відстань та дистантність зв'язків дозволяють нам зрозуміти схожість чи відмінність між аналізованими країнами відносно заданих параметрів.

Так, на дендрограмі (Рис. 1), ми бачимо сформовані два основні кластери: перший, що утворений такими країнами, як Польща, Німеччина, Білорусь, Італія, США, а також другий, до якого увійшли Ізраїль, Казахстан, Канада, Узбекистан, Іспанія та Чехія.

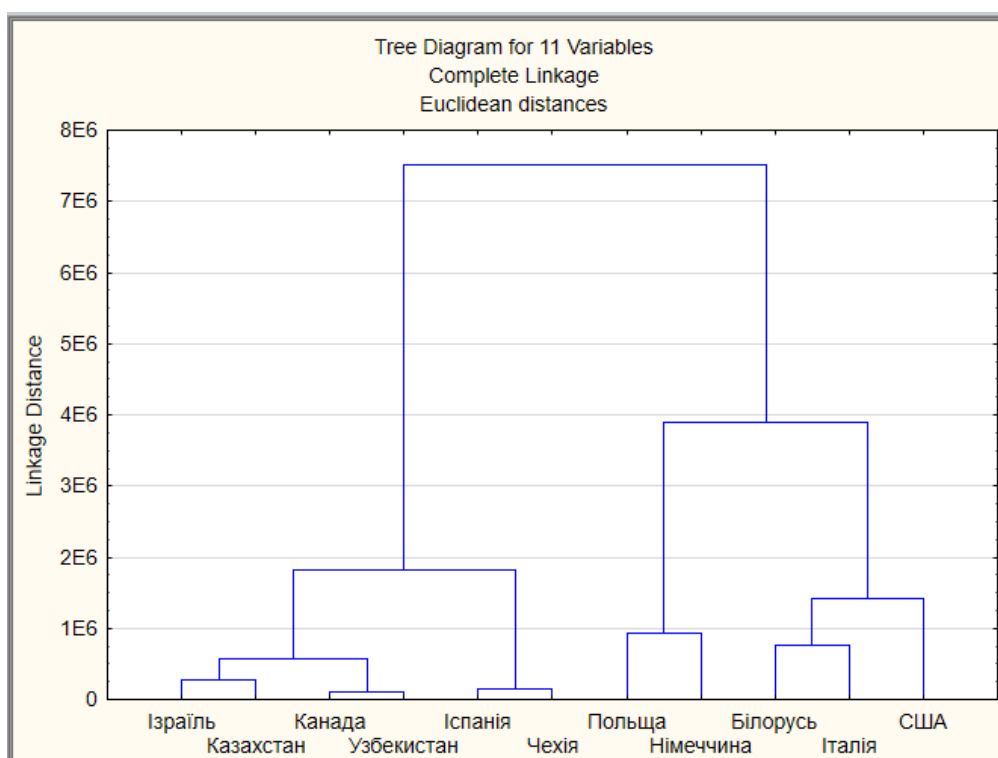

Рис. 1. Дендрограма кластерного аналізу міграційних систем вибраних країн з Україною за економічними показниками, 2018-2019 рр.

Отже, до першого кластеру увійшли усі країни-лідери за чисельністю українських мігрантів, за винятком Казахстану, які водночас демонструють відносно непогані позиції у всіх інших показниках, при цьому підкластер, що сформований зі США, Білорусі та Італії, очевидно обумовлений тим, що ці країни іноді демонструють дещо нижчі позиції за іншими показниками, ніж показники міграції. Попри те, що Іспанія та Чехія увійшли до іншого кластера, очевидно у зв'язку з нижчою позицією за показником міграції, однак Евклідова відстань між ними

та першим кластером, зокрема Польщею та Німеччиною є незначною, що свідчить про їхню близькість.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що результати обох проведених аналізів загалом корелюють між собою та дозволяють виокремити найбільш стійкі міграційні системи між Україною та Польщею, Україною та Німеччиною, Україною та Чехією, якщо розглядати Україну як країну-донор мігрантів до аналізованих країн. Найменш

стабільною є міграційна система між Україною та Казахстаном, а також Україною та Білорусією.

На наш погляд, перспективою подальших досліджень може стати проведення аналізу із застосуванням запропонованого інструментарію відносно не лише основних, але й усіх країн-реципієнтів українських мігрантів, або

з позподілом їх на регіони з виокремленням регіональних міграційних систем. Також для виявлення економічної залежності та співпраці між країни до інструментарію можна долучити ще низку інших важливих індикаторів, зокрема таких, як ВВП на одну особу, показники ринку праці тощо.

Список літератури:

1. Hein de Haas North African Migration Systems: Evolution, Transformations and Development Linkages // Working Papers IMI. – 2007. – Paper 6. – 44 p.
2. Mabogunje A.L. Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration // Geographical Analysis. – 1970. – № 2 (1). – P. 1–18.
3. Wallerstein I. The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. / Wallerstein I. – New York : Academic Press, 1976. – 440 p.
4. Wallerstein I. The Rise and Future Demise of the World Capital System: Concepts for Comparative Analysis // Comparative Studies in Society and History. – 1974. – Vol. 16. – Issue 4. – P. 387-415.
5. Fawcett J. T. Networks, Linkages and Migration Systems // International Migration Review. – 1989. – Vol. 23. – No. 3. – P. 670-680.
6. International Migration Systems. A Global Approach / Edited by M. Kritz, L. Lim, H. Zlotnik. – Oxford : Clarendon Press, 1992. – 354 p.
7. Bakewell O. Re-launching Migration Systems // Working Paper IMI. – 2012. – № 60. – 19 p.
8. Ивахнюк И. Евразийская миграционная система: от экономического прагматизма к возрождению цивилизационного единства / И. Ивахнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gumilev-center.ru/evrazijskaya-migracionnaya-sistema-ot-ehkonomicheskogo-pragmatizma-k-vozhrozhdeniyu-civilizacionnogo-edinstva/>
9. World Migration Report 2020 / Editors Marie McAuliffe, Binod Khadria. – Geneva : IOM, 2020. – 478 p.
10. International Migrant Stock 2019. UN Population Division. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>
11. Офіційний сайт державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну // Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>
13. Mishchuk and Grishnova, 2015 H. Mishchuk, O. Grishnova. Empirical study of the comfort of living and working environment – Ukraine and Europe: Comparative assessment. Journal of International Studies, 8 (2) (2015), pp. 67-80
14. Shaulska L., Yakymova N., Krymova M. Innovative employment in the structure of the modern labor market. European journal of transformation studies. Volume: 8. Issue: 1. 2020. P. 79-92.

References:

1. Hein de Haas North (2007) African Migration Systems: Evolution, Transformations and Development Linkages. *Working Papers IMI*, 2007, Paper 6, 44 p.
2. Mabogunje A.L. (1970) Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration. *Geographical Analysis*, 2 (1), P. 1–18.
3. Wallerstein I. (1976) The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, New York: Academic Press, 440 p.
4. Wallerstein I. (1974) The Rise and Future Demise of the World Capital System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16 (4), P. 387-415.
5. Fawcett J. T. (1989) Networks, Linkages and Migration Systems. *International Migration Review*, 23 (3), P. 670-680.
6. International Migration Systems. A Global Approach / Eds. M. Kritz, L. Lim, H. Zlotnik., Oxford: Clarendon Press, 354 p.
7. Bakewell O. (2012) Re-launching Migration Systems, *Working Paper IMI*, 60, 19 p.
8. Ivakhnuk I. Euroasian Migration System: from Economic Pragmatism to revival of civilizational unity. URL: <http://www.gumilev-center.ru/evrazijskaya-migracionnaya-sistema-ot-ehkonomicheskogo-pragmatizma-k-vozhrozhdeniyu-civilizacionnogo-edinstva/>
9. World Migration Report (2020) / Eds. Marie McAuliffe, Binod Khadria. Geneva: IOM, 478 p.
10. International Migrant Stock 2019, UN Population Division. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>
11. State Statistics Service of Ukraine, URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Dynamics of remittances to Ukraine, National Bank of Ukraine, URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>
13. Mishchuk and Grishnova, 2015 H. Mishchuk, O. Grishnova. Empirical study of the comfort of living and working environment – Ukraine and Europe: Comparative assessment. Journal of International Studies, 8 (2) (2015), pp. 67-80.